

הרב אריאל בראלי

מהי תרעומת

הקדמה

אנו מוצאים בכמה מקומות בדברי חז"ל את השימוש במונח 'תרעומת', כגון 'נתנו לבן לוי אחר - אין לו עליו אלא תרעומת' (בבא מציעא מט ע"א). כמו כן יש בירור בגמרא (שם, נב ע"ב), באלו מקרים יש תרעומת, משמע שזהו מונח בעל משקל מבחינה הלכתית. יש לדון, מה כלול במושג תרעומת? האם יש איסור שתהיה תרעומת, או שיש המלצה שלא תהיה תרעומת? האם ניתן להסיר את התרעומת על ידי חיוב ממוני? הדברים נכתבים בעקבות פסק דין שניתן על ידי בית הדין לממונות בשדרות. בפסק הדין נאמר שהורים צריכים לשלם תשלום מלא למעון ילדים, אף על פי שסוכם איתם מראש על סכום נמוך יותר. בקביעת גובה התשלום בתחילה, סמך המעון על הנחה קבועה שנותן משרד התמ"ת, ולמפרע התברר שהנחה זו מבוטלת. בית הדין בחן את החוזה בין ההורים למעון, והתברר שבין השורות כתוב שכל ההנחות מותנות בהסכמת משרד התמ"ת. היות והדברים לא היו מפורשים בחוזה, ראה לנכון בית הדין להוסיף הסתייגות כלפי המעון. בפסק הדין נכתב שלהורים ישנה תרעומת על כך שהנהלת המעון לא ביררה את הנתונים היטב, והטעתה אותם.

במקרה זה עולה לדיון השאלה שבה פתחנו: מה משמעות האמירה שיש להורים תרעומת? האם המעון צריך לפצות אותם בסכום מסוים כדי שלא תהיה להם תרעומת עליו? האם נכון היה שבית הדין, שהוסמך לדון גם על פי פשרה, ימיר את דין התרעומת בחיוב כספי?

א. תרעומת - פחות מחיוב לצאת ידי שמיים

המושג תרעומת מובא במשנה (בבא מציעא עה ע"ב), בנוגע להסכם עבודה שהפיר אחד הצדדים, ומיד נמצא לו מחליף, ולא נגרם נזק לצד שכנגד. וזו לשון הגמרא שם: 'השוכר את האומנין והטעו זה את זה - אין להם זה על זה אלא תרעומת'. בפרוש 'תפארת ישראל' על המשנה (ב"מ פ"ו מ"א אות ג) נכתב: 'קמ"ל אין להם זה על זה שום חיוב, אפילו לצאת ידי שמים'. נראה שכוונתו היא שדין תרעומת אינו מוסיף כל כוח תביעה כלפי הצד שכנגד, ולכן הוסיף שאין חיוב לצאת ידי שמים. לדבריו, צריך לבאר מה מתחדש במקרה שיש תרעומת? הרי הגמרא טרחה לברר באילו מקרים יש תרעומת, משמע שיש משמעות הלכתית לתרעומת. כבר הקשה כן רבי ישראל מסלנט בספרו 'אור ישראל' (נתיבות אור, עמ' 210), מה התחדש בדין תרעומת, הרי מסתבר שתרעומת

תיווצר בכל מקרה, וחיוב ממוני אין בה. אם כן, מה משמעותה? התשובה היא שמשמעותה של תרעומת היא טענה שיש בה ממש בהקשר של חובת פיוס. וכן נכתב ב'פרישה' (חו"מ סי' שכו ס"ק א): 'אם רוצה להיות נקי מהתרעומת צריך לפייסו'. ובתשב"ץ (ח"ד סי' מה) נכתב: 'אמנם יש לו על ראובן **תרעומת דברים לפני המקום ב"ה** אם עשה לו הדבר בערמה'.

יש לדייק מדברי רש"י, שבמקרה של תרעומת מותר לפרסם את הקפידה אף לאחרים, ואין בכך משום דיבה. הגמרא תמהה האם יש מציאות של תרעומת אצל אדם חסיד? הרי הוא נזהר מלהיכנס למצב שבו תהיה תרעומת כלפיו. ורש"י (בבא מציעא נב ע"ב) מפרש כך:

חסיד - יש לו תרעומת על המחזיר, מי כופהו לקבל שיתרעם, טוב לו שלא יקבלנה, משיקבלנה ויוציא דיבה על חבריו.

אך אין בדבריו של רש"י הכרעה שאכן מותר לפרסם את התרעומת, ואולי כוונתו שכך עושים אנשים בלא התר. בספר 'דרכי חושן' (ח"א עמ' ש) קיבל זאת המחבר להלכה: 'תרעומת - זכות לגעור בבעל הדבר, וזכות לפרסם זאת לאחרים'. לאור זאת אין מקום לפיוס ממוני, דהיינו אין הנפגע יכול לומר 'לא אתפייס עד שתפצה אותי בממון', שכן ישנו פטור גמור אף מדיני שמים.

להבנה זו של המושג תרעומת יש השלכה על שאלת היכולת של בית הדין לחייב ממון על תרעומת, במסגרת הסמכות שקיבל לדון על פי פשרה. הרב זלמן נחמיה גולדברג כתב¹, שבמקום שישנו דין לצאת ידי שמים, אפשר לחייב את הנתבע בתשלום, וזהו חלק מדין הפשרה, המסור לבית הדין. על פי זה, אפשר לחייב ממון על הזק הנעשה בגרמא, כי ישנו חיוב לצאת ידי שמים, אך אי אפשר לחייב ממון על תרעומת.

ב. מחוסר אמנה ותרעומת

המשנה מלמדת שפועלים ובעל הבית שחזרו בהם מסיכום עבודה, יש להם תרעומת זה על זה, בתנאי שלא נגרם נזק למי מהם (בבא מציעא עה ע"ב). כתב על כך הסמ"ע (חו"מ סי' שלג ס"ק א) שפעמים שיש בחזרה של פועל מהסכם העבודה משום 'מחוסרי אמנה', ופעמים שיש בה רק תרעומת. לדבריו, אלו הם שני מושגים שונים, ודין מחוסר אמנה חמור יותר מדין תרעומת, כי יש בו איסור, וחיוב לצאת ידי שמים. גישה זו תואמת את המובא לעיל בשם 'תפארת ישראל', שתרעומת אינה חיוב כלל. ואולם בדברי הגמרא אנו מוצאים זהות בין תרעומת למחוסרי אמנה, וזו לשון הגמרא (בבא מציעא מט ע"א):

ישראל שאמר לבן לוי: כור מעשר יש לך בידי - בן לוי רשאי לעשותו תרומת מעשר על מקום אחר. נתנו לבן לוי אחר - אין לו עליו **אלא תרעומת**.

הגמרא בהמשך מסבירה שבן לוי יכול לסמוך על ההבטחה שקיבל בדבר כור מעשר ולעשותו תרומת מעשר, מכיוון שאסור לישראל לחזור בו, כי בכך יהיה **מחוסר אמנה**.

1. ספר משפטי ארץ ח"א, 'שבחי הפשרה', עפרה תשס"ב.

נאמר בסיפא שאם בכל זאת חזר בו ונתן לבן לוי אחר, יש ללוי הראשון עליו תרעומת. עולה מדברי הגמרא ששני המושגים זהים, ומי שאינו עומד בדיבורו הוא מחוסר אמנה ויש עליו תרעומת. נראה שהסמ"ע מבאר שיש כאן רק שיתוף השם, ודין תרעומת לחוד ודין מחוסר אמנה לחוד. לכן פועל החוזר בו מהסכם העבודה בגלל שמצא עבודה רווחית יותר, אין בכך משום מחוסר אמנה (לדעה אחת) ויש עליו תרעומת. לעומת זאת הרב יעזר אריאל בספרו 'דיני בוררות' (עמ' קעג) הבין כי יש זהות בין המושג מחוסר אמנה לבין המושג תרעומת, כפי שעולה מפשט הגמרא². לדעתו ישנו גם חיוב לצאת ידי שמים, בניגוד לדעת 'תפארת ישראל'³. לאור זאת, הוסיף הרב יעזר אריאל, כי בית דין רשאי לחייב ממון מדין פשרה כאשר יש תרעומת⁴. עניינה של פשרה היא לעשות שלום בין הצדדים, וכשיש תרעומת אין שלום. סיבה נוספת שאפשר לחייב ממון במקרה של תרעומת היא שבתרעומת ישנו חיוב לצאת ידי שמים, ובכוח הפשרה להמיר זאת לתשלום ממון, כפי שהובא לעיל לעניין גרמא.

ג. האם מותר לכתחילה לעשות מעשה שיש עליו תרעומת

מחלוקת זו משליכה על שאלה נוספת, והיא מהו גדר תרעומת? האם זו מידת חסידות שלא תיווצר תרעומת, או שיש איסור על האדם לחזור בו משום תרעומת? נראה ששאלה זו תלויה בשתי ההבנות שהוצגו לעיל: להבנת הרב יעזר אריאל, ישנו איסור להיכנס למצב שיהיה בו תרעומת, כפי שנאמר בפוסקים בנוגע למחוסר אמנה⁵. אך להבנת ה'תפארת ישראל', אין זהות בין המושגים, והביטוי תרעומת קל יותר מהביטוי מחוסר אמנה, שכן אין בתרעומת חיוב ממון ולא חיוב לצאת ידי שמים. לפי הבנה זו, אפשר לומר שמותר לאדם לגרום טרחה לחברו, אם לפי שיקול דעתו, חזרתו מהתחייבותו כלפיו מוצדקת⁶. כשם שאדם אינו מצווה להחזיר אבדה אם יש לו הפסד כספי מכך, כך אינו מצווה לעמוד בדיבורו אם יש לו צורך לא לעמוד בו. כמובן שמידת חסידות היא לקיים תמיד דיבורו.

סיכום

המושג תרעומת פירושו הוא שיש זכות טענה כלפי השני. לדעה אחת, התרגום המעשי של טענה זו הוא הקפדה בלב, ויש שהתירו אף לפרסם התרעומת לאחרים. ואולם לפי

2. כעין זה בשו"ת שבט הלוי ז, סי' רלו, מבין המחבר.
3. בספר ים של שלמה (בבא קמא פ"ד) נכתב שתערומת יוצרת טענה כנגד הצד השני. משמע שישנה רמת חיוב מסוימת מכוח התערומת.
4. וכן פסק הרב אברהם דוב לוין, אב"ד ירושלים, בפסקי דין לדיני ממונות ובירורי יהדות ה, עמ' סה: 'ולמעשה נראה לפשר ולחייב את הנתבעת בסכום מסוים כדי להוריד את התערומת של הקונה'.
5. עי' למשל שו"ת אגרות משה, חו"מ ח"א סי' נח.
6. מצאנו דעה שאין מחוסרי אמנה במקום הפסד, ובוודאי שנקל יותר בדין תרעומת.

דעה זו בית הדין אינו רשאי לחייב ממון מכוח תרעומת, אפילו משיקולי פשרה. לפי גישה זו, בנסיבות מסוימות אפשר שעל פי דין **מותר** לעשות מעשה שיש בו משום תרעומת. לדעה אחרת, התרעומת יוצרת **חיוב לצאת ידי שמים**, ולכן ישנו **איסור** לעשות מעשה שיגרום תרעומת. ממילא לבית הדין מסורה היכולת לחייב תשלום על תרעומת, מדין פשרה.

